

Het levensverhaal van Frida Eversmann

Eerste vrouwelijke ingenieur Wageningen 1919

Marina van Damme & Klaske Koopmans

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Ouders en voorouders	4
School en studie	6
Periode 1918-1929 samenwerken met Aberson.....	9
Aantreden ir. Hudig aan de Landbouwhogeschool	12
De “Quaestie Hudig – Eversmann”	14
De belangstelling van Frida naast haar werk.....	24
De Sleutelbos.....	30
Epiloog.....	31
Erkenning.....	33

Voorwoord

We hebben bij het schrijven van dit levensverhaal gebruik gemaakt van wat Margreet van der Burg al heeft beschreven in haar boek “*Vrouwen, Wageningen en de Wereld; Wetenschap, studie en loopbaan, 1918 – 2003*”. In dit boek is een korte beschrijving over Frida opgenomen als de eerste vrouwelijke ingenieur van Wageningen en een aantal hoogtepunten uit haar leven. Op basis van deze informatie zijn wij door uitgebreid archiefonderzoek op zoek gegaan naar meer details over haar afkomst, leven en werk. Met het opsporen van artikelen in kranten en tijdschriften zijn wij meer over haar actieve loopbaan en haar persoonlijkheid te weten gekomen. Van het aanbod van Margreet van der Burg om ons verhaal door te nemen, onze informatie nader aan te vullen en te checken op feitelijke onjuistheden, hebben we dankbaar gebruik gemaakt.

Tegen de tijd dat we dit boek bijna af hadden kwamen we in contact met familieleden van Frida. Etha Struick en Peter Eversmann, kleinkinderen van haar broer Georg, zijn voor ons op zoek gegaan in het familiearchief. Zo kregen we nog aanvullende informatie over en foto's van hun 'tante Frida' en konden we nog spreken met mevrouw Fransje Brakkee-Eversmann, die haar tante nog heeft gekend. Enkele foto's en een in memoriam van de vereniging De Sleutelbos hebben we nog in het levensverhaal kunnen opnemen.

Foto voorblad: uit het familiearchief Eversmann

Ouders en voorouders

Godefrida Anna Alida (Frida) Eversmann werd op 2 december 1890 in Amsterdam geboren. Haar vader is Franz Georg Wilhelm Eversmann, geboren op 12 juni 1851 in Alfhausen (Nedersaksen, ten noorden van Osnabrück). Haar moeder is Alida Theresia Theodora Barnasconi, op 5 februari 1862 geboren in Amsterdam. Opa Barnasconi is koopman. Frida's ouders trouwen op 5 juli 1883 in Amsterdam. Vader Eversmann trok op jonge leeftijd naar Amsterdam, in 1869 komt hij al voor in het vreemdelingenregister van de stad. Hij kwam niet onvoorbereid, want hij kon de benodigde papieren vanuit het Ambt Bersenbrück overleggen en aan de slag gaan als winkelbediende bij de manufacturenwinkel Stall in de Kalverstraat. De familie Stall komt oorspronkelijk ook uit Nedersaksen in Duitsland en de meisjesnaam van mevrouw Stall is Böcker net als de moeder van Franz. We mogen aannemen dat ze familie van elkaar zijn. In de loop van de tijd zien we ook andere familieleden Eversmann in Amsterdam ingeschreven staan op het adres waar het gezin dan woont, kennelijk om elkaar te helpen. Het kwam in de 19^e eeuw vaak voor dat Duitsers hun heil in Nederland zochten. In maart 1888 werd vader Franz genaturaliseerd tot Nederlander.

In Amsterdam worden de oudste drie kinderen geboren. Everdina in 1884, Georg in 1886 en Frida in 1890. Haar vader werkte jaren bij de firma Stall, eerst als winkelbediende en later als medevennoot. Dit vennootschap wordt ontbonden op 31 december 1886 en per 1 januari 1887 laat Franz Eversmann via een advertentie zijn cliëntèle en vrienden weten, samen met de heer Bartel, de firma Schade en Oldenkott te hebben overgenomen, eveneens een manufacturenzaak met een groot pand aan de Nieuwedijk te Amsterdam.

In 1894 vertrekt het gezin naar Nijmegen en woont aan de Berg en Daalscheweg 51 tot mei 1897. De oudste zoon Georg die toen 10

jaar oud was, staat in 1894 niet op het adres in Nijmegen ingeschreven, maar woont dan al sinds mei 1893 in Beuningen. Vader Franz is in de Nijmeegse tijd koopman in manufacturen. Op 29 december 1896 tekent Franz Eversmann een koopakte waarbij hij van Jan Kok Janszen uit Den Haag en als mondeling gemachtigde voor de heer Bartel, voor de firma Schade en Oldenkott het pand aan de Spuistraat in Den Haag koopt. Het gaat om een kapitaal pand ter waarde van 70.000 gulden. Om een idee te krijgen van de waarde: dat is in 2022 ongeveer € 2.000.000. Juist in deze periode maakt het gezin een moeilijke tijd door. Het vierde kind, dat in mei 1896 is geboren is dan erg ziek en komt op 7 januari 1897 te overlijden. Het vijfde kind, zoon Joseph Franz, wordt in Den Haag geboren op 16 januari 1900.

Spuistraat 2, boek Venestraat, Magasin Keizershof (Bartel & Eversmann, in stoffen) Arnoldus Francken, ca. 1899, Haags Gemeentearchief

De manufacturenzaak Bartel & Eversmann is een bekende zaak in stoffen en zijde; die in die tijd al regelmatig adverteerde in de dagbladen en een damesblad.

De vader van Frida overlijdt in 1922 in Den Haag, haar moeder in 1929. Haar moeder staat op het moment van overlijden ingeschreven op het adres van Frida in Wageningen en we nemen dan ook aan dat Frida voor haar moeder heeft gezorgd.

School en studie

Het gezin is niet lang compleet in Den Haag, want de zes jaar oudere zus van Frida, Everdina Elisabeth Eversmann verhuist in november 1897 naar Venray en komt in augustus 1904, als 20 jarige, weer terug naar Den Haag. In Venray is een opleiding voor meisjes van rooms-katholieke huize, de Zusters Ursulinen van de Romeinse Unie, Frida is daar 2,5 jaar, net als haar zus pensionnaire geweest. Frida komt eind 1902 naar Venray als ze net 12 jaar is geworden en vertrekt in april 1905, ruim 14 jaar oud, weer naar Den Haag. Ruim anderhalf jaar hebben de zussen dus samen op school in Venray gezeten. In *Het Vaderland* van 7 augustus 1909 vinden we dat Frida geslaagd is voor het eindexamen van de 5 jarige H.B.S. in Den Haag en aansluitend vinden we een krantenbericht dat ze in juli 1910 het diploma Apothekersbediende ontvangt. Als bijna 20 jarige schrijft Frida zich in aan de Rijks Hoogere Land- Tuin- en Boschbouwschool. Een vierjarige middelbare opleiding met zes studierichtingen, waarbij Frida kiest voor landbouwscheikunde. De scheikunderichting heeft haar interesse, dat maken we op uit het diploma Apothekersbediende.

Tijdens haar studietijd blijft Frida ingeschreven staan in Den Haag. Maar in de loop van haar studietijd woont ze op verschillende adressen in Wageningen. Eerst bij het gezin van de r.-k. sigarenfabrikant G.Th. Kraaijvanger aan de Hoogstraat en later bij de ongehuwde Catharina Christina Goossen, pensionhoudster, dochter van de schilder en stadshistoricus Gerrit Goossen (1844-1901), eveneens aan de Hoogstraat.

Er waren vanaf 1901 al eerder enkele meisjes geweest die zich gemeld hadden in Wageningen, maar die kwamen meestal uit “gegoede” kringen, vooral als “toehoorderessen”.¹ Er was één meisje dat eerder voor landbouwscheikunde koos en dat was Nelly Nieuwland in 1904. Zij studeerde in 1906 af in Wageningen als landbouwscheikundige en werd direct daarna aangesteld als assistent

onder leiding van de heer J.H. Aberson op scheikunde. De heer J.H. Aberson was leraar aan deze studierichting en hoofd van het laboratorium. In die periode met de heer Aberson publiceerde Nieuwland, als vrouwelijke medeauteur als eerste vermeld, het artikel *'Bijdrage tot de kennis van het botervet'*ⁱⁱ uit 1914 in het *Landbouwkundig Tijdschrift*. In datzelfde jaar treedt Nelly Nieuwland in het huwelijk en vertrekt naar Nederlands-Indië. Opmerkelijk is dat deze eerste vrouwelijke assistent haar vak trouw bleef en in 1922, een publicatie schreef en uitbracht met haar echtgenoot over het onderzoek dat zij tijdens haar verblijf daar verrichtte onder de titel *"Onderzoekingen van djatibosch-gronden op Java."*

Frida was inmiddels in 1914 afgestudeerd als landbouwscheikundige en solliciteerde naar een baan op het Landbouwproefstation te Maastricht, maar na het vertrek van Nelly een jaar later, solliciteerde Frida met succes naar de functie van assistent bij Aberson in Wageningen aan de Rijkslandbouwschool.

Dit is waarschijnlijk de belangrijkste stap in haar leven geweest. Zij kreeg de mogelijkheden om zich verder te ontwikkelen en onder leiding van Aberson wetenschappelijk onderzoek te doen. In die periode werden voorbereidingen getroffen voor de overgang van de Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool tot hogeschool, hetgeen in 1918 werd geëffectueerd. Bij deze 'upgrading' heeft de heer Aberson volgens prof. Olivier een grote rol gespeeld.ⁱⁱⁱ

Frida greep haar kans om naast haar werk om bij de eerstvolgende, zich daartoe lenende mogelijkheid, toegelaten te worden tot het examen van landbouwkundig ingenieur. In 1919 kreeg zij als eerste vrouwelijke landbouwkundig ingenieur het diploma uitgereikt. Frida Eversmann stond voorafgaand aan het ingenieursexamen niet als student ingeschreven conform de regelingen zoals die waren uitgelegd op een voorlichtingsbijeenkomst op 11 februari 1918. In haar personeelsdossier vinden wij niet dat hiervoor aanleiding werd gezien tot een functieverhoging. Uit het boek van Margreet van den

Burg blijkt, dat met name bij het ministerie, er grote aarzeling bestond over de geschiktheid van vrouwen in wetenschappelijk onderzoek. Bij de Landbouwhogeschool komen er zeker tot 1953 nauwelijks benoemingen tot hoofd assistent onder vrouwen voor.

Johannes Hendrikus Aberson werd op 30 oktober 1857 geboren te Olst. Oorspronkelijk bestemd voor ingenieur, besliste het lot anders en dat dreef hem naar de Normaalschool te Deventer. Waarna hij al spoedig, terugkeerde als onderwijzer naar de openbare lagere school in zijn geboorteplaats.

Op 21-jarige leeftijd ging hij naar Wageningen als onderwijzer en behaalde daar de middelbare onderwijsakte voor wiskunde. De heren Beyerink en Ritzema Bos ontdekten hem en dat heeft tot gevolg gehad dat hij aktes voor het middelbare onderwijs haalde voor delfstof-, aard- en plant- en dierkunde. Aberson zag in dat voor een goede kijk op biologische vraagstukken een behoorlijke chemische grondslag gewenst was. In de jaren 1882-1884 heeft hij zich toegelegd op chemie en fysica onder de hoede van Van 't Hoff, Gunning en Van der Waals. Het resultaat was middelbare aktes voor natuurkunde, scheikunde en kosmografie. In 1884 bracht de aanstelling tot assistent voor scheikunde aan Rijkslandbouwschool hem terug naar Wageningen. Twee jaar later volgt zijn benoeming tot leraar en vanaf die tijd kon hij zich volledig ontplooiën tot docent, onderzoeker en organisator. Eerst werd het chemieonderwijs in goede banen geleid en in 1903 nam hij de landbouwscheikunde en bemestingsleer over van Adolf Mayer. Deze twee periodes in zijn wetenschappelijk loopbaan weerspiegelen scherp zijn onderzoekingen: in de eerste periode zuiver chemisch of zuiver biologisch van aard, terwijl in latere jaren vooral de landbouwkundige problemen zijn belangstelling hadden.

Aberson was niet alleen een bekwaam onderzoeker, maar ook een goed docent en organisator. De regering benoemt hem in 1917 tot directeur van de gehele hogere land- tuin en bosbouwschool, aan de vooravond van de verheffing tot Hogeschool in 1918. Dan volgt zijn benoeming tot hoogleraar en tot eerste Rector Magnificus van de Landbouwhogeschool. Voorwaar een grote prestatie en carrièreontwikkeling van een man die op ongeveer 20-jarige leeftijd op een lagere school als onderwijzer begonnen is. Hij noemde zich tegenover zijn studenten graag een autodidact. Uit Artikel S.C.J. Olivier, 'Johannes Hendrikus Aberson', Chemisch Weekblad 25e jaargang, nr. 41 (1928), 582-585

Door de regering zijn Abersons verdiensten erkend door zijn benoeming tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw in academisch jaar 1918/1919 (Het Studiejaar, rede uitgesproken bij de overdracht van het rectoraat door Dr. D. van Gulik, Wageningen: Veenman, 1920, p. 4) en tot Commandeur in de Orde van Oranje Nassau bij KB van 18 mrt. 1924. De Senaat van de hogeschool huldigde met de benoeming tot doctor honoris causa in de landbouwkunde bij zijn afscheidshuldiging op 13 november 1928.

Periode 1918-1929 samenwerken met Aberson

Frida zette haar werk op het Landbouwscheikundig Laboratorium van de Landbouwhogeschool voort als assistent. Haar taak was het begeleiden van de Wageningse studenten in het nieuwe curriculum dat na 1918 voor de scheikunde was opgesteld en het verrichten van landbouw chemisch onderzoek. Prof. Aberson werd de eerste Rector Magnificus, waardoor Frida als zijn eerste assistente een groot aandeel kreeg in de werkzaamheden nodig voor de organisatie van de pas geboren Hogeschool. Zo was ze zijn directe hulp bij de onderzoekingen over de invloed van het mangaan op de plantengroei, de invloed van de kalktoestand van de bodem op de

groei van landbouwgewassen e.d. Aan alle publicaties over deze onderwerpen werkte ze intensief mee. Verder had ze de dagelijkse leiding in het landbouwscheikundig laboratorium. Een viertal publicaties o.a. in het *Chemisch Weekblad* en het *Landbouwkundig Tijdschrift* (maandblad van het Nederlands Genootschap voor Landbouwwetenschap) blijkt dat Frida ook ruimschoots de gelegenheid werd gegeven om onder leiding van prof. Aberson eigen onderzoek te verrichten.

Bron: familiearchief Eversmann – Frida - juni 1920

Een aantal van die onderzoeken had betrekking op de reactie van de grond en de behoefte aan kalk en de werking van zgn. prikkelstoffen (o.a. sporenelementen). Uit de zeer uitgebreide verslagen kunnen wij leren, met welk een precisie en grote variatie in de experimenten gewerkt werd, waarop een uiterst kritische beoordeling van de verkregen analyseresultaten volgde. Sommige onderzoeken werden over vier of vijf jaren uitgevoerd, soms op laboratoriumschaal en soms op proefvelden, voornamelijk van de Wageningse Hogeschool. Bij dit werk, waarbij van tijd tot tijd ook kunstmestproducten, aangeboden door commerciële bedrijven, werden onderzocht, werd uitdrukkelijk gezocht naar wetenschappelijk verantwoorde resultaten. Er is een aantal voorbeelden gegeven waarbij de geclaimde voordelen in de prospectussen van deze bedrijven of zelfs in de officiële publicaties van internationale universiteiten genadeloos werden weerlegd. Bij deze publicaties van prof. Aberson wordt Frida als coauteur vermeld. Van grote betekenis is het onderzoek geweest naar de oorzaak van de veenkoloniale haverziekte, een ziekte waarover Aberson in 1916 al publiceerde. Hij kwam tot de voorlopige conclusie dat de verschijnselen van de haverziekte gepaard gingen met onvoldoende nitrificatie en het optreden van een denitrificerende bacterie. In 1923 werd het onderzoek door Frida op uitgebreide schaal en over een periode van vier jaar opnieuw aangepakt. De vragen waren in hoeverre het inderdaad een door bacteriën veroorzaakte ziekte was en vervolgens, welke andere factoren het optreden daarvan beïnvloedden.

Deze vragen werden zorgvuldig, op een zeer groot aantal geformuleerde en wetenschappelijk gecontroleerde omstandigheden, onderzocht in het laboratorium. Op het laatst werden de experimenten herhaald op o.a. proefvelden in Oosterbeek door de assistent J.W. van Dijk. Bij de proeven is gebleken dat er twee methoden zijn om de veenkoloniale haverziekte te voorkomen. Of door de toevoeging van mangaan, waarbij de oxidaserwerking versterkt wordt of door sterilisatie

(verhitting) van de grond vooraf. Van dit onderzoek is een zeer uitgebreide publicatie verschenen in de *Mededelingen van het Landbouwscheikundig Laboratorium van de Landbouwhogeschool* in 1927. Zeer opvallend is daarbij dat als auteur van dit artikel Frida Eversman i.i. (landbouwkundig ingenieur) als eerste staat vermeld en dan prof. J.H. Aberson. Onzes inziens geeft dit blijk van de grote waardering die Aberson voor Frida voelde en het grote aandeel dat Frida in dit onderzoek gehad moet hebben. Het heeft ook internationale bekendheid gekregen o.a. door een vertaalde publicatie van dit artikel in het *Landwirtschaftliche Jahrbuch* in hetzelfde jaar.

De grote verantwoordelijkheid die Frida in het laboratorium onder Aberson in de loop der jaren op zich nam, werd waarschijnlijk mede veroorzaakt door de vele advies- en toezichtfuncties die Aberson naast zijn werk vervulde.

Dit was overigens de laatste officiële wetenschappelijke publicatie waarin Frida genoemd wordt samen met Aberson, want op 18 september 1928 ging prof. Aberson met pensioen en beëindigde hij zijn loopbaan als hoogleraar in de scheikunde en de bemestingsleer aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. Hij was meer dan 44 jaar onafgebroken aan het werk geweest. Zijn afscheid werd door de Landbouwhogeschool met veel eerbetoon gevierd. Er werd hem een plaquette overhandigd voor de aula van de school en diverse mensen spraken hem toe. We lezen in het *Nieuwsblad van het Noorden* van 14 november 1928, dat bij zijn afscheid Frida sprak namens de assistenten en het laboratoriumpersoneel. In het *Algemeen Handelsblad*, van dezelfde datum, memoreerde zij hoe Aberson bij al zijn personeel belangstelling voor het werk in wist te boezemen en daarnaast een vaderlijk vriend en raadsman was geweest in huiselijke omstandigheden. Hij stierf zeven jaar later in Wageningen op 10 december 1935 op 78-jarige leeftijd.

Aantreden ir. Hudig aan de Landbouwhogeschool

Na het indrukwekkende afscheid van de alom gewaardeerde Prof. J.H. Abersson in 1928, werd aansluitend benoemd tot hoogleraar landbouwscheikunde de heer ir. J. Hudig. Ir. Hudig^{iv} werd geboren op 18 maart 1880 te Rotterdam. Hij stamt uit een oud geslacht van reders en kooplieden, maar koos zelf een heel andere richting. Hij doorliep de H.B.S. in Rotterdam. Zijn vervolgstudie volgde hij in Duitsland aan de Technische Hogeschool van Hannover, waar hij begon met elektrotechniek maar hij verwisselde dat voor scheikunde. Tot zijn opleiding behoorde ook landbouwchemie en microbiologie. In 1903 staat in *Het Vaderland*⁸ dat hij is bevorderd tot chemisch ingenieur aan de Technische Hogeschool van Hannover.

In 1904 trad hij in dienst bij de Rijkslandbouwproefstations, eerst in Goes en Maastricht en vanaf 1905 in Groningen. In Groningen werd hij in 1916 directeur van de tweede afdeling voor de cultuur op zand- en veengronden van het Rijkslandbouwproefstation. Hudig bleef wel om zich heen kijken naar een andere functie, getuige zijn vergeefse sollicitatie in 1918 naar een betrekking bij een industrieel onderzoekslaboratorium.

Toen de toepassing van de resultaten van het grondonderzoek voor de praktijk enige omvang ging aannemen, was het niet mogelijk deze op de Landbouwproefstations te verrichten. Op initiatief van de heer Hudig werd daarom door de georganiseerde landbouw en de Heidemaatschappij in 1927 te Groningen het Bedrijfslaboratorium voor Grondonderzoek gesticht. Ir. Hudig werd benoemd tot directeur hiervan. De opening had plaats in februari 1928.

Hudig beschreef samen met C.W.G. Hetterschij in het *Chemisch Weekblad* (1928, p. 501-506) de inrichting van dit laboratorium. Voor de landbouw op lichte gronden was er behoefte aan snel en goedkoop onderzoek van grondmonsters waarna de bemesting kon

worden vastgesteld. Het onderzoek werd uitgevoerd met de uitgewerkte methodes van het Rijkslandbouwproefstation. De belangstelling van Hudig ging duidelijk verder dan het werk dat door het Rijksproefstation en het Bedrijfslaboratorium kon worden verricht en zijn grote kans om zich te verbreden kwam toen prof. Aberson met pensioen ging. En zo werd hij per 1 januari 1929 op 48 jarige leeftijd hoogleraar en hoofd van het laboratorium voor landbouwscheikunde en verhuisde hij als weduwnaar naar Wageningen. Zijn vrouw met wie hij in 1905 trouwde, was in 1924 in Groningen al overleden.

Bij zijn aankomst in Wageningen bezocht prof. Hudig met prof. Aberson het landbouwscheikundig laboratorium aan de Heerestraat en maakte daar onmiddellijk zijn ideeën kenbaar over de herinrichting daarvan. Tijdens de hierop volgende herinrichting bouwde de heer Hudig tegelijkertijd “op de berg” in Wageningen zijn woning en een privélaboratorium. Dat laatste zal toch tot enige verwondering geleid hebben, te meer daar later bleek dat hij hier ook daadwerkelijk onderzoek liet verrichten in hetzelfde werkveld als waarvoor hij op de Landbouwhogeschool verantwoordelijk was.

Als hoogleraar heeft hij zich de eerste jaren moeten inwerken in het voorbereiden en geven van colleges en in de chemische laboratoriumopleidingen voor het kandidaatsexamen scheikunde, wat ook voor andere faculteiten een verplicht vak was. Allemaal activiteiten die voor hem in deze nieuwe functie van geheel andere aard waren dan zijn vroegere bedrijfseconomisch gerichte werkzaamheden. Maar in deze korte periode zal Frida ook het verschil opgemerkt moeten hebben tussen de aanpak van onderzoek en conclusies zoals zij dat geleerd had bij prof. Aberson en de wijze waarop dit door prof. Hudig werd benaderd. Gezien het vervolg van het verhaal is het op deze plaats zinvol om een commissie te vermelden, waarin prof. Aberson zitting had, die de opdracht had speciaal een probleem te onderzoeken dat heden ten

dage nog steeds aan de orde komt, nl. de integriteit van het wetenschappelijk onderzoek.

In de archieven lezen wij dat in de periode van 1929 tot eind 1932, begin 1933 zich een blijkbaar onoplosbare situatie ontwikkelde tussen de assistente Frida Eversmann en de hoogleraar Joost Hudig, die voortduurde tot medio 1935.

In het Gelders Archief zijn vuistdikke dossiers te vinden onder de naam “Quaestie Hudig – Eversmann”. Hieruit putten we de hoogtepunten van deze geschiedenis.

De “Quaestie Hudig – Eversmann”

In oktober 1932 gaat Frida in gesprek met de secretaris van het college van curatoren van de hogeschool over de mogelijkheid om voor wachtgeld in aanmerking te komen waar volgens haar, personeel bij noodzakelijke bezuinigingen, recht op heeft. Ze baseert zich op de rede van de rector-magnificus ir. J.H. Thal Larsen eerder dat jaar in september, waaruit duidelijk werd dat de hogeschool voor aanzienlijke bezuinigen kwam te staan. Frida denkt voorrang te hebben, vóór alle andere ambtenaren en beambten die door bezuinigingen voor afvloeiing in aanmerking komen. Ze is dan 41 jaar oud en al 17 jaar werkzaam aan het Landbouwscheikundig laboratorium. Zij herhaalt dit verzoek in een brief op 23 januari 1933 aan de minister van Economische Zaken en Arbeid, omdat dr.ir. W.S. Smith, in rang haar gelijke, hierop per 1 januari 1933 recht had na zijn eervol ontslag per die datum. Haar collega Smith was bij Aberson gepromoveerd in 1927 (Cum Laude) en had kennelijk een aanstelling gekregen bij het laboratorium met een hoger salaris. Zij meent op grond van het ambtenarenreglement het verzoek te kunnen doen om op wachtgeld gesteld te worden. Op 7 maart 1933 laat prof. Hudig het college van curatoren weten dat Frida z.i. geen recht op wachtgeld kan laten gelden en dat de dienst geschaad wordt, aangezien hij geen vervanging voor haar heeft. Het is hem tot op dat moment niet gelukt een geschikte kracht te vinden

die het werk van haar over kan nemen. Hij schrijft iemand nodig te hebben, die ervaring heeft in de praktijk, die hem kan vervangen ten aanzien van het beheer van laboratorium, die wetenschappelijk zo goed geschoold is dat de studenten een behoorlijke wetenschappelijke opvoeding krijgen. Hij vindt dat het landbouwkundig laboratorium waar minstens 200 studenten per jaar passeren, als een bedrijf moet worden beschouwd en dat daarvoor een goede, zakelijke organisatie noodzakelijk is. En dat is hem niet gelukt iemand tegen een lager salaris van Hfl. 2400,- te vinden, beduidend minder dan wat Frida op dat moment verdient. Hieruit kunnen we de conclusie trekken dat de baan van Frida wel degelijk op de tocht stond.

Waarom Frida zo aandringt op het verkrijgen van een wachtgeldregeling wordt duidelijk, als wij in haar latere op schrift gezette klachten over Hudig lezen, dat zij op 29 december 1932 met Hudig een gesprek had waarin zij “haar bezwaren ontvouwde tegen de wijze waarop hij meende zijn taak te moeten opvatten”. Zij concludeert dan dat het haar niet meer mogelijk is vertrouwen te stellen in de handelwijze van de hoogleraar. Ze zag in die wachtregeling de enige mogelijkheid om zo spoedig mogelijk haar werk onder prof. Hudig te kunnen beëindigen zonder financiële gevolgen voor haar. En zij besluit in een gesprek met de president curator op 23 januari 1933 haar klachten over prof. Hudig kenbaar te maken. We weten niet of de president curator hierover enige mededelingen aan de minister gedaan zal hebben. Maar twee maanden later, lezen we dat de minister Frida op 23 maart 1933 voor een gesprek in Den Haag heeft ontboden. Zij brengt de minister op de hoogte van haar klachten over prof. Hudig.

23 maart is de dag dat prof. Hudig dacht dat het een bezoek betrof om haar verzoek om wachtgeld kracht bij te zetten. Dit bezoek levert nog flinke discussie op, omdat Hudig zich bij het college beklagt over het ongeoorloofde wegblijven van Frida. Ze meldt op de dag zelf dat ze voor een afspraak naar Den Haag moet en niet op

haar werk zal komen. Dat valt niet goed. Uit een notitie die bij deze correspondentie over het ongeoorloofde verlof te vinden is, blijkt wel dat prof. Hudig met een reorganisatie bezig is waarbij mej. Eversmann gemist zou kunnen worden.

Pas op 3 juni 1933 krijgt Frida het verzoek haar klachten te onderbouwen opdat de curatoren een onderzoek kunnen instellen. Deze klachten gaan o.a. over de manier waarop prof. Hudig in haar ogen de voorlichting aan de Nederlandse landbouw schaaft en ook het onderwijs aan de Landbouwhogeschool. Zij heeft aan dit verzoek voldaan en zet de uitgebreide klacht op papier op 28 juni 1933 en zij meldt meteen hiervan de minister ook al op de hoogte te hebben gebracht.

Wanneer prof. Hudig over de klacht verneemt laat hij Frida op 13 juli 1933 schriftelijk weten haar niet meer op het laboratorium te willen zien en haar andere werkzaamheden op te dragen die zij thuis kan uitvoeren. Zij is hiermee geheel ontslagen van de dagelijkse bezigheden ten behoeve van de administratie en de leiding in het landbouwscheikundig laboratorium. Het thuiswerk hield in dat zij rapporten van een reeks wetenschappelijke onderzoeken zou opmaken die al lang waren blijven liggen.

Dit ging onder het mom van de vakantieperiode, maar dat was na september niet meer vol te houden. In september schrijft Hudig dat hij nog steeds vindt dat er genoeg werk is voor Frida om thuis te werken en ze niet op het laboratorium hoeft te komen tot 2 oktober. Frida laat daarop de president-curator Jhr. S. van Citters weten dat ze daarin berust, maar ook graag zou zien dat aan deze ongewenste toestand zo snel mogelijk een einde komt.

De klacht van 28 juni is zeer uitgebreid. Ten eerste gaat het om laakbaar gedrag met een analiste en het andere deel van de klacht gaat over sjoemelen met onderzoeksresultaten en financieel voordeel, wat schadelijk zou zijn voor het onderwijs van de hogeschool en de vermenging van commerciële belangen met onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek. Frida kan een aantal

grote bedrijven noemen, waarmee prof. Hudig contacten heeft en waarvan zij ziet dat de financiën van het Rijkslaboratorium en zijn privélaboratorium vermengd zijn. De grote bedrijven waren zeker niet de minsten in die tijd: Mekog, Nettolin, Enci, Calvé Delft en het Instituut voor Suikerbietenteelt in Bergen op Zoom. Deze bedrijven hadden er alle belang bij dat een vooraanstaande landbouwscheikundige als prof. Hudig de werking van hun producten kon bevestigen.

Over de eerste beschuldiging is in de archieven niets meer terug gevonden. Het andere deel van de klacht kwam er op neer dat prof. Hudig de diverse laboratoria onder zijn beheer, zowel van de overheid als particulier, door het bedrijfsleven geheel of grotendeels liet financieren. Als tegendienst voor de opdrachten zou hij regelmatig voor de voordelen van producten uit het bedrijfsleven pleiten en slechtere onderzoeksresultaten in publicaties weglaten.

Over de financiële aspecten van de klacht heeft de crisisaccountantsdienst zich in opdracht van het ministerie en met medewerking van het college van curatoren en prof. Hudig gebogen. In de conclusies schrijft de accountantsdienst dat weliswaar de heer Hudig alle financiële bescheiden en bankrekeningen heeft overlegd, maar dat voor meer zekerheid een boekenonderzoek bij de opdrachtgevers nodig is. De kans dat deze bedrijven hieraan zullen meewerken is nihil. De accountants komen tot de conclusie dat de heer Hudig inderdaad commercieel is ingesteld en geven als aanbeveling mee de zakelijke transacties transparanter te maken door alles via de Rijkskas te laten lopen.

In november 1933 schrijft prof. Hudig in een brief waarin hij zich beklagt bij het college van curatoren over het uitblijven van nadere adequate actie door het ministerie na de infame en onbewezen beschuldigingen aan zijn adres. Hij heeft geconstateerd dat hij nog steeds geen inzage heeft in het accountantsrapport, omdat hij na zijn bezoek aan Den Haag weet, dat het rapport van de

accountantsdienst zelfs blijft liggen. Uit het Gelders Archief blijkt echter dat het college van curatoren niet tot snel handelen is gekomen. Pas na grote vertraging worden twee belangrijke stappen in de “quaestie” over de integriteit gezet. Te weten een hoorzitting in de Senaatskamer op 8 november 1934 georganiseerd door het college van curatoren en in april 1935 in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken een “Eereraad” ondanks het aandringen hierop door prof. Hudig en zijn vertrouwen dat zij daarin alle medewerking geven.

Prof. Hudig verweert zich wel tegen de klachten van Frida. Uit een document met de titel: het laatste verweer van prof. Hudig tegen de klacht van mej. G.A.A. Eversmann, blijkt wel dat de prof. de wanhoop nabij was door het uitblijven van beslissingen. Hij sluit dit verweer af met:

“Ik hoop Uw College thans voor het laatst over deze zaken te hebben geschreven. U bedenke, dat ik 4 jaren achtereen in een door kanker en verzet bedorven atmosfeer heb moeten werken en alles alleen heb moeten doen. Goede hulp, waarop ik recht heb, om myn taak te vervullen, heb ik niet gehad. Een goed resultaat van het onderwijs is derhalve niet te verwachten indien niet op de juiste wyze voorzien wordt in deze calamiteit. Er is slechts één alternatief, of de Hoogleeraar gaat heen of de klagende volslagen onbetrouwbare saboteerende ambtenaresse.

w.g. J. Hudig

Ondertussen vindt bij de senaat van de hogeschool in september 1933 een wisseling van rector magnificus plaats en wordt ir. H.K.H.A. Mayer Gmelin opgevolgd door prof. J.A. Honing. In zijn senaatsperiode is prof Honing zich vanaf mei 1934 zeer intensief in deze zaak gaan verdiepen. Frida is dan naar het spreekuur van de rector magnificus geweest om daar haar beklag te doen over het uitblijven van haar salarisverhoging. Daarbij maakte zij gebruik van de gelegenheid om hem op de hoogte te stellen van de “quaestie”. Als gevolg hiervan vinden wij in het archief een brief van 18 mei 1934. Prof. Honing richt zich tot het college van curatoren en bepleit de salarisverhoging voor Frida waar zij volgens hem recht op heeft. Ook laat hij in niet mis te verstane bewoordingen, op grond

van zijn eigen waarnemingen tijdens vergaderingen van commissies van de Senaat of over lopende onderwijszaken, zijn mening over prof. Hudig weten en constateert over de lopende kwestie dat die al enige maanden niet meer een kwestie van alleen de landbouwhogeschool is, maar dat diverse andere gerelateerde overheidsinstanties hierbij betrokken raken en dat dit niet tot eer van de landbouwhogeschool strekt.

Vervolgens schrijft hij hierover brieven in juni 1934 en eind september 1934 aan de Minister van Economische Zaken i.a.a. aan het college van curatoren. Ook uit deze stukken kan men opmaken dat prof. Honing van mening is, op grond van eigen waarnemingen en gesprekken met getuigen, dat het optreden van prof. Hudig schadelijk is voor het onderwijs en het aanzien van de vele andere in Nederland acterende landbouworganisaties.

In het dossier van het Gelders Archief treffen we aantekeningen aan van, zeer waarschijnlijk, de secretaris van het college of de president curator waaruit blijkt dat de houding van de rector magnificus Honing ten opzichte van prof. Hudig ook weerstand oproept. Zo lezen we dat men hem vooringenomen en niet onpartijdig vindt in de kwestie met mej. Eversmann.

In november 1934 heeft de zitting plaats van een commissie uit het college van curatoren in de Senaatskamer van de Landbouwhogeschool. De commissie bestaat uit de president curator Van Citters en de curator Van Welderen Baron Rengers, bijgestaan door de secretaris van het college. Aanwezig zijn prof. Hudig, Frida en getuigen à charge, Smith en Veenstra en à decharge Cleveringa en Schuffelen. Van het verhoor is een uitgebreid verslag gemaakt, te vinden in het Gelders Archief. Maar vervolgens is niet duidelijk of het college van curatoren hier conclusies aan verbonden en aan wie deze dan zijn meegedeeld.

Voorafgaand daaraan heeft hoogleraar Honing de minister van Economische Zaken voorzien van informatie. Hij heeft van Frida

vernomen dat geen van de getuigen die zij aandroeg om haar klacht te bevestigingen door het college zijn gehoord en hij doet dit daarom zelf. In zijn schrijven van september 1934 voegt hij een tiental documenten bij die de klacht van Frida ondersteunen, waaronder een terugmelding van zijn gesprek met mej. Marie Löhnis. Mej. Löhnis werd vast gezien als een goede getuige, want zij is de dochter van de bekende hoogleraar aan de hogeschool en werkt in 1934 in het privélaboratorium van prof. Hudig.^{vi} Marie promoveerde in 1922 en verbleef daarna ongeveer vijf jaar in de Verenigde Staten om onderzoekservaring op te doen. Rond 1927 keerde zij terug naar Wageningen.

Naast de accountantscontrole en de hoorzitting van november 1934 is nog een belangrijk actie ingezet. De al eerder genoemde ‘Eereraad’ werd ingesteld door de Minister van Economische Zaken. Deze moest een deel van de klacht onderzoeken, nl. dat door zijn optreden prof. Hudig de hogeschool en het onderwijs schade zou hebben berokkend. Hiervoor heeft de Minister van Economische Zaken bij beschikking van 12 april 1935 een commissie ingesteld, die tot taak had te onderzoeken of zo ja, en in hoeverre, de wetenschappelijke integriteit van de hoogleraar aan de Landbouwhogeschool, dr. J. Hudig te Wageningen, heeft geleden door de wijze waarop hij zijn wetenschappelijke werk heeft georganiseerd en zijn adviezen heeft geformuleerd en vervolgens hem daarover rapport uit te brengen. De ereraad, bestaat uit de heren mr. Th.A. Fruin uit Rotterdam, (voorzitter), dr. H.R. Kruyt, hoogleraar te Utrecht, en dr.ir. I. Rietsema, directeur van de R.K. Land- en Tuinbouwschool te Breda. Twee weken later bericht de secretaris-generaal, namens de minister aan de heer Hudig, dat de commissie officieel is geïnstalleerd en nodigt hem uit alle mondelinge en schriftelijke inlichtingen te verschaffen die de commissie meent nodig te hebben.

In december 1935 komt de commissie onder leiding van Fruin met het eindrapport, dat aan de Minister en prof. Hudig is toegezonden.

Wij hebben niet kunnen vinden of bijv. prof. Honing dit heeft ontvangen en of hiervan ook een afschrift naar het college van curatoren is gegaan. De conclusie van het rapport Fruin luidt: *“De commissie meent in het bovenstaande de resultaten van het haar opgedragen onderzoek, zoo volledig als haar door de omstandigheden geboden scheen, te hebben medegedeeld. Uit hare conclusien ten aanzien van de verschillende onderdeelen van haar onderzoek op zich zelf volgt reeds wat hare slotsom moet zijn. Van eenig feit, dat de conclusie zoude wettigen, dat de wetenschappelijke integriteit van den hoogleraar zou hebben geleden door de wijze waarop hij zijn wetenschappelijken arbeid heeft georganiseerd en zijn adviezen heeft geformuleerd, is aan de Commissie niet gebleken”*. Wij constateren dat de commissie Fruin zich in de eindconclusie niet uitlaat over de geruchtmakende verhalen waar prof. Honing zich zorgen over maakte.

Prof. Hudig begint zijn geduld te verliezen en wendt zich op 16 februari 1936 schriftelijk tot de minister over de eindconclusie en verzoekt om een persoonlijk onderhoud. Hij wil nadere uitleg over de mening van de minister, die zegt van oordeel te zijn, dat: “hoewel verschillende dier klachten niet van elken grond ontbloot konden worden geacht, de resultaten van dit onderzoek hem geen voldoende aanleiding geven om prof. Hudig te dier zake een ernstig verwijt te maken”. Dit onderhoud vindt plaats op 25 februari, waarover Hudig een dag later de president-curator Jhr. S. van Citters, schrijft. Hij maakt hier melding van een goed en constructief gesprek met de minister. Wij maken hieruit niet op dat de minister terugkomt op zijn eerdere oordeel. Wel lezen wij in een brief van 12 april 1936 aan prof. Hudig, dat door de minister van Landbouw, L.N. Deckers, een toezegging is gedaan wanneer hij schrijft, dat er een “geheim rapport” aan het dossier van Hudig is onttrokken, persoonlijk verzegeld en voorzien van het opschrift dat het alleen in te zien is door de minister zelf. En dat de minister en de enkele ambtenaar die inzage heeft gehad in de inhoud van dit rapport, er onder geen enkele omstandigheid gebruik van mag maken. Wij weten niet waar dit over gaat.

Er zijn over deze kwestie veel details te vinden over hoor en wederhoor. Ook wordt vermeld dat hiervan een toenemende gespannen situatie gedurende vele jaren op het laboratorium het gevolg was, zowel voor Frida als voor prof. Hudig en uiteraard ook voor de medewerkers.

Als wij hier na bijna 100 jaar en als buitenstaanders over nadenken, kunnen wij niet anders dan concluderen, dat dit ook tot de nodige tweespalt binnen het bestuur van de hogeschool heeft geleid en men niet tot het doorhakken van knopen heeft kunnen komen. Enerzijds moet het onmogelijk geweest zijn Frida wegens de door haar veroorzaakte onrust, eenvoudigweg te ontslaan gezien de vele lof die haar jarenlang is toegezwaaid. En anderzijds werd door sommigen de financiële inbreng door het Nederlandse bedrijfsleven, met name op ‘kunstmestgebied’, zeer verwelkomd om het onderzoekswerk dat door de overheid zeer zuinig werd gesteund, door te laten gaan. Ook werd er nog niet door iedereen zo zwaar getild aan de wetenschappelijke beschuldigingen.

Het schijnt dat voor prof. Hudig de “quaestie Hudig – Eversmann” uiteindelijk zonder gevolgen is gebleven. Hij bleef hoogleraar tot zijn pensioen in 1949 en onder zijn verantwoordelijkheid kwamen tien dissertaties tot stand. Na zijn emeritaat bleef prof. Hudig nog ongeveer 18 jaar actief, hij schreef o.a. nog enkele boeken en overleed in 1967 op 87-jarige leeftijd.

Voor Frida had de kwestie wel degelijk haar carrière mogelijkheden bij de Landbouwhogeschool definitief beschadigd. We lezen in een brief van 14 februari 1935 van het Ministerie van Economische Zaken, directie van den Landbouw: “Aangezien het te verwachten is, dat eene beslissing ten aanzien van de kwestie Prof. Hudig nog wel eenigen tijd zal moeten worden aangehouden en het gewenscht moet worden geacht, dat de scheikundige aan het laboratorium voor landbouwscheikunde, Mej. Ir. G.A.A. Eversmann, gedurende dien

tijd nuttig werkzaam is, zou ik haar tijdelijk werkzaam willen stellen bij den landbouwvoorlichtingsdienst. Ik vertrouw, dat zulks de instemming van Uw college zal hebben en ik zie de bevestiging daarvan gaarne ten spoedigste tegemoet, w.g. de DG van de Landbouw". In een handgeschreven opmerking op deze brief lezen we dat het college hier niet blij mee was, omdat zij zo niet meer konden beschikken over het "tractement" van Frida. Maar we weten dat Frida wel naar de landbouwvoorlichtingsdienst is gedetacheerd.

Bron: *familiearchief Eversmann, Frida, augustus 1935*

In hetzelfde jaar op 11 maart 1935, krijgt Frida alsnog een bezoldigingsbesluit waarin haar jaarsalaris met terugwerkende kracht vanaf 1 oktober 1933 wordt aangepast met de jaarlijkse verhogingen. Het lijkt dus dat het ministerie tot een Salomons-oordeel heeft besloten: het onderwijs en onderzoek op de landbouwhogeschool moest weer met volle kracht kunnen worden ingezet, waarvoor Hudig noodzakelijk was. Voor Frida is noodzakelijkerwijze een andere plaats binnen de hogeschool gearrangeerd en werd zij door haar salarisverhoging met terugwerkende kracht gerehabiliteerd.

Frida kreeg bij de Regelingscommissie een spilfunctie, want de Rijksconsulenten uit het hele land kwamen met hun vragen bij haar terecht. Na vier jaren tijdelijke detachering bij de Regelingscommissie voor het Landbouwproefveldwezen eindigt bij Koninklijk Besluit van 16 november 1939 eervol ontslag bij de

hogeschool. Maar gelukkig voor Frida, toen bijna 49 jaar oud, greep het Ministerie van Landbouw een belangrijke reorganisatie aan door Frida een leidinggevende functie te geven. Zij kreeg als ingenieur bij de landbouwvoorlichtingsdienst de leiding over de afdeling Proefvelden van het Centraal Instituut voor Landbouwkundig Onderzoek (C.I.L.O.) gevestigd te Wageningen. Zo kon zij in haar eigen omgeving blijven wonen. Het C.I.L.O werd in 1939 gesticht door het Ministerie van Landbouw, in de plaats van de Regelingscommissie, om proeven op het terrein van de akker- en weidebouw uit te voeren en te coördineren.

Helaas heeft dit maar enkele jaren mogen duren, want Frida werd ziek en overleed op 12 november 1941.

De belangstelling van Frida naast haar werk

Prof. Aberson gaf Frida, wat ook heel opvallend was, de mogelijkheid om naast haar werk voor de Landbouwhogeschool, activiteiten te ontwikkelen die haar grote belangstelling hadden en die van maatschappelijk belang waren.

In het Rooms Katholieke Dagblad voor Nederland *Het Huisgezin* zien we dat Frida in 1919 zitting neemt in een commissie die moet zorgen dat er een groter aantal katholieke jongeren gaat studeren. Juist in de tijd dat Wageningen tot Landbouwhogeschool verheven werd. Men is er van overtuigd dat r.-k. jongeren “uitmuntend door aanleg en inzet”, geholpen moeten worden om te gaan studeren en hen door beurzen en desnoods door middelen bij particulieren te werven hen, waar nodig, financieel te ondersteunen. In deze commissie zat een dertigtal zeer vooraanstaande r.-k. mensen, vooral uit het onderwijs, universiteiten, bonden en enkele leden van de Tweede Kamer Dr. L. Deckers, Henri Hermans, Mgr. Prof. Mr. dr. J.H. Nolens, Mr. A.I.M.J. Baron van Wijnbergen.

Toch wel opvallend dat we de heer Deckers later ook weer zijn tegenkomen als de minister die de kwestie Hudig – Eversmann onder ogen kreeg.

Drie jaar later zien we dat Frida zich op een aantal manieren in ging zetten voor het propageren en faciliteren van aanvullend onderwijs en ontwikkeling van de katholieke vrouw en in het bijzonder de katholieke boerin en haar dochters.

Vanaf 1922 schreef zij reeds in 't Boerinnehoekje, een rubriek van *De Katholieke Vrouw*, het weekblad van de Katholieke Vrouwenorganisatie. Ook lichtte zij haar visie toe in brochures, zoals in *De Roomse Boerin*. Zij kwam er in *De Katholieke Vrouw* (1922/1923, 362) voor op dat Katholieke boerinnen zich bij de vrouwenorganisatie en niet bij de boerenbonden dienden aan te sluiten. Juist vrouwen konden volgens haar samen de scheiding van de klassen en standen doorbreken.

Het vlugschrift *De Roomse Boerin* werd gepubliceerd in augustus 1922. Deze brochure kwam tot stand op initiatief van de katholieke geestelijke P. Damasus o.m.c., waarmee de vrouwelijke gezinsleden van de katholieke boer werd geadviseerd verdere stappen na het verplichte lagere onderwijs te zetten. Frida schreef het deel, "*Vrouw, moeder en haar ontwikkeling*". Twee dingen vallen op aan dit artikel wat in ons bezit is: ten eerste het archaïsche taalgebruik, dat volkomen afwezig is in haar wetenschappelijke werk en ten tweede de ondergeschiktheid die aan de vrouw wordt opgelegd over eventuele te volgen stappen om aan te sluiten bij een vereniging en hiervoor vooral mijnheer pastoor advies te vragen. De pastoor zal voor algemene aspecten de Katholieke Vrouwenbond als meest vanzelfsprekende vereniging noemen. Frida gaat in haar advies heel praktisch en doelgericht te werk door een groot aantal instellingen en cursussen te noemen, die al dan niet door katholieke instellingen, geleverd kunnen worden. Daarbij wordt wel genoemd dat deze een kerkelijke goedkeuring moeten hebben. Enkele voorbeelden zijn:

van rijkswege gesubsidieerde wintercursussen voor land- en tuinbouw en cursussen voor volwassenen, waarbij reeds kennis van land- en tuinbouw wordt verondersteld. In haar verdere optreden naar buiten horen en vinden we overigens niets meer van deze slaafse ondergeschiktheid aan de geestelijkheid terug.

Op organisatorisch gebied draagt Frida ook haar steentje bij. Zo is zij als enige vrouw lid van een commissie opgericht over de organisatie van de katholieke boerinnen. Zij vervulde daarin een centrale rol van 1924-1929.

Ook komen we haar naam veelvuldig tegen in *De Tijd*, godsdienstig staatkundig blad waar aankondigingen van bijeenkomsten en lezingen zijn te vinden van verschillende katholieke vrouwenorganisaties. In Arnhem is in september 1922^{viii} een driedaagse bijeenkomst van rooms-katholieke sociale leidsters waarbij Frida in het programma staat als inleidster en spreekster over het thema Arbeid. Hierbij stelt zij beroepskeuze, nijverheids- en landbouwonderwijs aan de orde.

Tijdens een vergadering van Diocesane r.-k. Vrouwenbond in 1924 doet Frida een oproep om de r.-k. boerinnen te betrekken bij de Vrouwenbond. Zij vindt dat er een vooroordeel heerst dat de r.-k. Vrouwenbond een 'Damesbond' zou zijn. Zij roept het diocesaan bestuur op om mee te werken aan een actie die meer aandacht van het platteland wekt voor de Boerenbond. Hierover wordt nog uitgebreid gesproken.

Frida was voorzitter van de Commissie van Onderzoek inzake Landbouw-Huishoudcursussen^{viii}. Het Aartsbisdom, samen met de Mariabond, wil de ontwikkeling van de katholieke vrouw uit de boerenstand, als vrouw, echtgenote, moeder en boerin bevorderen en in goede banen leiden. Tijdens de bestuursvergadering van de r.-k. Vrouwenbond wordt alle vertrouwen uitgesproken richting Frida,

waarbij wordt gememoreerd dat zij de enige katholieke landbouwkundig ingenieur in Nederland is.

In de wereld van het volwassenenonderwijs heeft Frida naam gemaakt, want ze wordt door de Volksuniversiteit, die een meerdaags congres houdt in 1926 genoemd als pre-adviseur over de vraag: is het gewenst en mogelijk de arbeid van instellingen die zich inzetten voor de ontwikkeling van het volwassenen, ten goede te laten komen van de plattelandsbevolking en zo ja, hoe dat dan zou moeten. Evenals op het eerder in hetzelfde jaar gehouden Nationaal Congres voor de Ontwikkeling van Volwassenen over de vraag of er wel voldoende samengewerkt wordt tussen de verschillende organisaties met dit doel, en zo nee, hoe zorgen we dat dit wel gaat gebeuren.

Uit een artikel van *Het Volk*^x in 1926 blijkt dat Frida daar het woord nam en applaus oogstte met haar mening over de culturele betekenis van verschillende boerenbonden, die zich niet tevreden stellen met de vakkundige ontwikkeling van de boer. Zij betreurt het dat de bezuiniging de uitbreiding van het landbouwonderwijs tegenhoudt. Zij vindt dat het cultuurwerk best aan de landbouworganisaties kan worden toevertrouwd. Deze zijn op de hoogte van de toestanden en de mentaliteit. Zij hebben de hoofdleiding in de ontwikkelingsarbeid.

In *Het Centrum* en *De Tijd* van juni 1927 staat een aankondiging van een retraite voor vrouwelijke afgestudeerden in augustus van dat jaar in een pensionaat te Ubbergen. De inlichtingen hierover en de aanmeldingen daarvoor lopen via Frida. Dit soort oproepen zien we tot 1939 wel vaker via een kleine advertentie in kranten, omdat Frida hiervoor het contactadres is.

Bron: familiearchief Eversmann; groepsfoto van een retraite in 1922 of 1924

In *het Katholieke Sociaal Weekblad* schrijft Frida voor de Vrouwenrubriek. Zo ook in de editie van 22 januari 1927 vinden we een uitgebreid artikel over onderwijs en ontwikkeling van onze vrouwelijke plattelandsbevolking. In november van dat jaar schrijft ze over de beroepskeuze van meisjes. Ze gaat daar vooral in op het benutten van de mogelijkheden die een vrouw net zo goed als de man heeft. Zij wijst er op dat een kwart van de vrouwen niet trouwt en voor zichzelf moet kunnen zorgen. Hier is ze zeer uitgesproken over: *“De vrouw heeft evenals de man den plicht, maar ook het recht haar persoonlijkheid vrij te ontwikkelen, met de haar geschonken talenten te werken en te woekeren. Zij mag zich niet tevreden stellen met minderen arbeid en mindere prestaties dan die, waartoe zij bekwaam is. Maar haar arbeid worde gekozen in overeenstemming met haar aard en haar aanleg, zoodat zij op den duur tegen haar taak is opgewassen, waardoor de arbeid een bron van tevredenheid en geluk wordt, en een zegen voor de maatschappij.”*

Het jaar daarop, in september 1928, lezen we in diezelfde rubriek een oproep aan de vrouwen uit de hogere standen, om hun talenten en vrije tijd in te zetten voor het sociale belang, ook na hun huwelijk. Zoals ze het omschrijft: *“De trouwdag behoeft toch niet den datum te zijn waarop men bedankt voor De Kath. Vrouw, waarop men zijn lidmaatschap van den R. K. Vrouwenbond opzegt, waarop men meent niet*

langer een bestuursfunctie van een sociale of charitatieve vereeniging te kunnen vervullen. Vooral niet, wanneer 't geen veelomvattend secretariaat betreft. Vooral de vrouw uit de hoogere standen heeft meer dan de vrouw uit den midden- of arbeidersstand de gelegenheid althans een deel van haar socialen arbeid te blijven behartigen of dien arbeid ter hand te nemen.”

In de winter van 1928 / 1929 geeft Frida voor de wintercursussen van het Landbouwhuis te Klundert een inleiding over kalk op kleigronden. In april 1929 staat een lezing van Frida over de huishoudelijke vorming van onze jonge meisjes op het programma bij de ledenvergadering van de r.-k. Vrouwenbond te Utrecht.

Frida is een zeer gelovige vrouw, zij onderhield de nodige contacten met de Derde Orde van de Dominicanen, getuige haar publicatie in de “*Roomsche Boerin*” (1922) en van latere datum een boekbespreking (1928) bij een uitgave van dezelfde geestelijke Damasus o.m.c., die haar bij die publicatie betrok.

Heel merkwaardig vinden wij het dat na 1929, bij het vertrek van prof. Aberson en zijn opvolging door prof. Hudig er in de archieven geen enkele informatie meer verschijnt over voortzetting van de tot op dat moment zeer brede en gedetailleerde berichten over Frida's werk buiten het landbouwscheikundig laboratorium. De crash over de “quaestie Hudig – Eversmann” kwam pas naar buiten eind 1932. Het is voor ons een grote vraag waarom na 1929 in de archieven niets meer te vinden is over publieke maatschappelijke activiteiten van Frida. Iets waar Frida, gedurende tien jaren, met zoveel gedrevenheid en toenemende intensiteit aan heeft gewerkt en naamsbekendheid mee had verworven. Werd haar dit door prof. Hudig bijna onmogelijk gemaakt? Heeft de toenemende doorwerking van de beurskrach van 1929 geleid tot bijna volledige stopzetting van openbare maatschappelijke activiteiten waaraan zij deelnam? Of heeft de toenemende reuring rond de “quaestie Hudig - Eversmann” Frida er toe gebracht zich steeds meer uit de publiciteit terug te trekken?

De Sleutelbos

Men ontkomt er niet aan zich af te vragen welk een grote impact de gehele crisisperiode en de langdurige en onzekere detachering op het leven van Frida heeft gehad. Opvallend is dat Frida Eversmann in 1931 lid is geworden van de in dat jaar opgerichte Rooms-katholieke vrouwenorganisatie De Sleutelbos^x. Dit moet haar veel, op vriendschap gebaseerde, intensieve contacten opgeleverd hebben met geestverwanten. Het was een vereniging voor katholieke ongehuwde werkende vrouwen met als doel de verbetering van de positie van de vrouw in de Nederlandse maatschappij. De centrale figuur bij De Sleutelbos was Jacqueline Hillen. Zij was lid van de studiec commissie voor een rapport over vrouwenarbeid in 1935 en lid van Nederlandse vereniging voor vrouwenbelangen en gelijk staatsburgerschap en de Internationale vrouwenbond voor vrede en vrijheid. Een voorbeeld van inperking van de rechten van de vrouw was het 'voorontwerp van wet houdende beperkende bepalingen inzake arbeid van gehuwde vrouwen' uit 1937 van minister Romme. Deze wilde arbeid voor gehuwde vrouwen in overheidsdienst en in ondernemingen verbieden. Er was veel weerstand tegen dit voorstel. Ook De Sleutelbos tekende bezwaar aan. Het in 1935 opgerichte Comité tot Verdediging van de Vrijheid van Arbeid voor de Vrouw, protesteerde met een perscampagne en bijeenkomsten.

Frida had wel behoefte aan brede contacten. Ze heeft bij de oprichting van de Sleutelbos nog wel een voorstel gedaan om het lidmaatschap verder open te stellen. Dit werd echter verworpen. Daarna is ze wel lid gebleven, maar in de notulen vinden we niet terug dat ze zich heel actief heeft ingezet voor de Sleutelbos.

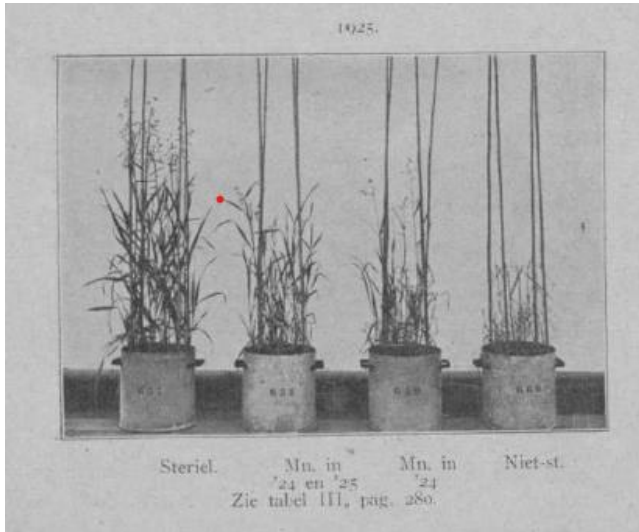
Epiloog

Tijdens het archiefonderzoek naar het wetenschappelijk werk van Frida Eversmann kwamen we op 28 februari 2023 een reportage uit de *NRC* tegen met een uitgebreide informatie over het gereed komen van de Ecotron. Met deze installatie op het Science Park in Utrecht (investering € 10 miljoen) gaan de universiteiten van Utrecht en Wageningen in gecontroleerde mini-ecosystemen de natuurlijke veerkracht van planten onderzoeken om ecosystemen en landbouw duurzamer te maken. In dit nieuwe lab kan heel nauwkeurig onderzoek gedaan worden naar mechanismen en interacties die belangrijk kunnen zijn voor gewassen om onder verschillende omstandigheden te kunnen groeien.

Uit dit artikel blijkt dat ook nu nog gecontroleerd wordt of de bevindingen uit de kunstmatige ecosystemen overeenkomen met de complexiteit van de echte wereld, daarvoor zijn er nog steeds proefvelden in Wageningen van de Wageningse universiteit.

Bron: deel foto gepubliceerd in NRC; fotografie: Bram Petraeus

Afbeelding uit artikel Landbouwkundig Tijdschrift 1927

In wezen is dit werk het soort onderzoek waarmee Frida zich in het landbouwscheikundig laboratorium in de jaren twintig ook al uitgebreid bezig hield, maar op veel eenvoudiger wijze en waarop haar bekende publicaties naar de mogelijke oorzaak van de, voor de landbouw rampzalige veenkoloniale haverziekte, zijn gebaseerd. Ook Frida completeerde haar onderzoek op proefvelden.

Er bestaat al meer dan 100 jaar onderzoek naar landbouwgewassen en er valt nog steeds veel te ontdekken.

Erkenning

1941, Het In Memoriam in het blad van De Sleutelbos

De eerste uit onze kring is heengegaan. De 12^e november is Frida Eversmann in den Heer ontslapen.

Op onze laatste Sleutelbosbijeenkomst hadden we al vermoed, dat dit wel een haar allerlaatste zou kunnen zijn, maar dat het einde van haar aardse leven zo gauw zou volgen hadden we ons niet gerealiseerd. Zelf had ze nog druk en blijmoedig, optimistisch en vol hartelijke belangstelling als altijd, aan alle besprekingen deelgenomen, gelukkig dat de retraite, waar wij vandaan kwamen en die zij niet meer mee had kunnen maken, goed geslaagd was, met een groter aantal deelnemers dan ooit.

Voor de meesten van ons hing de eerste kennismaking met Frida Eversmann samen met de retraite. Als secretaresse, eerst van de Commissie voor de Retraite van de Meisjesstudenten, later voor die van vrouwelijke afgestudeerden, wist ze door een aanmoedigend briefje bij velen de laatste aarzelingen, die haar zouden kunnen weerhouden van haar eerste retraite, te overwinnen. Meer dan vijf en twintig jaar heeft ze zo voor studenten en afgestudeerden gezorgd. Zij was verheugd om iedere nieuwe 'aanwinst' en de kennismaking met haar veel nooit tegen. Zelf een persoonlijkheid, had ze waardering voor iedere persoonlijkheid, die ze ontmoette, ze wenste de mensen niet gelijk en gelijkvormig aan zichzelf, maar wist het goede ook in andere vormen te waarderen.

Ze was meer en deed meer dan de meesten konden vermoeden. Ze liep niet met haar gaven en talenten, noch met het goede gebruik, dat ze ervan maakte, te koop.

Op menig gebied was ze een pionierster.

Ze studeerde aan de Rijks Hogere Land-, Tuin- en Boscbouwschool te Wageningen en was een van de weinigen en waarschijnlijk de laatste, die daar het diploma van Landbouwscheikundige behaalde: de studierichting werd kort daarna opgeheven. Haar eerste aanstelling kreeg ze in Maastricht bij het Rijks Proefstation voor Meststofonderzoek, maar na een jaar kon ze weer naar Wageningen terugkeren: ze werd benoemd tot assistente van den docent J.H. Aberson. Na de verheffing van de R.H.L.T.B.S. tot Landbouwhogeschool in 1918 werd prof. Aberson de eerste Rector Magnificus, waardoor diens eerste assistente een groot aandeel kreeg in de werkzaamheden nodig voor de organisatie van de pas geboren Hogeschool. Het ingenieursexamen werd ingesteld, Frida Eversmann maakte van haar recht dit te doen gebruik en werd in 1919 de eerste landbouwscheikundige ingenieur.

Ze werd hoe langer hoe meer de trouwe, directe hulp van prof. Aberson bij diens onderzoekingen over de invloed van het mangaan op de plantengroei, de invloed van de kalktoestand van de bodem op de groei van landbouwgewassen e.d. Aan alle publicaties over deze onderwerpen werkte ze intensief mee. Verder had ze de dagelijkse leiding bij het ingenieurs-practicum, waardoor ze haar invloed kon doen gelden op de vorming van haar a.s. collega's.

Uit die tijd dateert ook haar werk voor beter landbouw en landbouwhuishoudkundig onderwijs voor meisjes, waarover ze o.a. artikelen in 'De Katholieke vrouw' schreef.

Ze mocht dan al geen z.g. vrouwelijk vak gekozen hebben, vrouwelijk was haar uitoefening ervan.

Enig jaren na het aftreden van prof. Aberson kreeg ook Frida Eversmann een andere werkkring en wel bij de Regelingscommissie voor het landbouwproefveldwezen, waardoor ze een intensief contact met de landbouwconsulenten kreeg; ze vormde als het ware het centrale punt, waar ieder met zijn vragen over de onder hem ressorterende proefvelden moest terecht komen. Zelf hield ze zich meer in het bijzonder bezig met de invloed van verschillende omstandigheden, als grondsoort, aard der bemesting e.d. op de smaak van

aardappelen. Honderden aardappelmonsters zijn onder haar direct gezicht gekookt en geproefd!

Toen de regelingscommissie werd opgenomen in het Centraal Instituut voor Landbouwwetenschappelijk Onderzoek ging ook Frida Eversmann daarheen over: de laatste jaren had ze er, met de titel: ingenieur bij de landbouwvoorlichtingsdienst, meer organiserend werk.

Dit wat haar officieel werk betreft. En haar onofficieel? Een zeer groot deel van haar 'vrije' tijd gaf ze aan sociaal werk: dan hoorden we van clubjes, die ze organiseerde, dan van 'n zangkoortje, dat ze onder haar leiding had, dan over zorg voor zieken of kraamvrouwen, waarin verbetering gebracht moest worden. Wat heeft ze al niet gedaan? Toen ze deze zomer, eigenlijk al doodziek, in een ziekeninrichting in Nijmegen lag, waren tafels en stoelen nog bedekt met brieven en paperassen, getuigen van haar wijde werkingsfeer. "Geen beroep op haar hulp bleef onverhoord" staat op haar bidprentje. Ze deed alles, wat haar hand te doen vond, vol zorg voor het geestelijk en tijdelijk welzijn van haar naasten. Ze was een vrouw uit één stuk, een rechtschapen mens, een vroom katholieke, die haar godsdienstig, wetenschappelijk en maatschappelijk leven tot een geheel wist te maken. We zijn haar dankbaar voor haar vriendschap en voorbeeld.

Nu heeft God haar tot Zich geroepen. En als wij voortaan de woorden tegenkomen, die onze strijdleus zijn, zullen we hopen en bidden en misschien meer nog geloven dat zij de vreugde van de H. Vrouwen, aan wier Officie zij ontleend zijn, mag delen, omdat ook zij geleefd heeft:

"propter veritatem et mansuetudinem et justitiam"

(Ter wille van de waarheid, de goedertierenheid en het recht).

J.H.

1946 - Dominicanen – medeoprichtster Neerlandica Dominicana

In de twintigste eeuw hebben de Dominicanen een grote rol gespeeld in de vernieuwingsbeweging in de kerk. In 1946 wordt Frida's naam zelfs aangehaald in het maandblad *Neerlandica Dominicana* als “een van de vurige en bekwame Tertiariissen” die het maandblad samen met de paters had opgericht.

1947 - Gedenkboek 1940 -1945 van de katholieke academische gemeenschap

In het gedenkboek 1940-1945 zijn allen genoemd, die waren aangesloten bij de katholieke studentenverenigingen en in de oorlogsjaren zijn overleden. In het hoofdstuk van KSV Franciscus worden acht leden en oud-leden herdacht. Hieruit trekken we de conclusie dat Frida toch (buitengewoon) lid was van KSV. Over haar staat geschreven^{xi}: “*Er gebeuren in het leven alle dagen dingen, die we moeilijk begrijpen kunnen. Maar God moet er iets goeds mee voor gehad hebben, toen Hij op 12 november 1941 Frieda Eversmann uit het leven heeft weggenomen, waarin zij zo sterk stond, dat anderen steun bij haar zochten. Haar leefdrang was groot en den strijd, die ze gestreden heeft, toen de ongeneslijkheid van haar kwaal haar duidelijk werd, moet fel geweest zijn. Maar in haar geloof wist zij de kracht te vinden om als een mulier fortis dit groote offer te aanvaarden. Rijk en diep was ook haar geestelijk leven. Vele jaren organiseerde zij de retraites voor de vrouwelijke afgestudeerden en na haar dood schonk zij de Meisjes-Studenten-Interacademiale van de Unie een legaat om het retraitewerk onder de meisjesstudenten te bevorderen. Om haar offervaardige, hartelijke toegenegenheid, haar onwankelbare trouw aan beginselen, haar groote wilskracht en haar vele andere mooie eigenschappen, blijft haar nagedachtenis in ons hart. Wil ons niet vergeten, maar onze voorspraak zijn in het andere leven*”. In het financieel verslag van 1 oktober 1941 tot en met 30 september 1945 staat dat het een legaat van fl. 725,02 betrof wat onder beheer van de executeur-testamentair werd gesteld en na de bevrijding uitgekeerd.

2023 - Een appelboom in de “Orchard in honor of female engineers”, de Marina van Dammeboomgaard op de campus van de Universiteit Twente in Enschede

---

ⁱ Geen Tweede Boer; Margreet van der Burg, 2002

ⁱⁱ Landbouwkundig Tijdschrift 1928

ⁱⁱⁱ Chemisch Weekblad, 13 oktober 1928

^{iv} Hudig, J. - CHG (kncv.nl)

^v Het Vaderland, 14 december 1903

^{vi} Vrouwen, Wageningen en de wereld; Margreet van der Burg pag 52

^{vii} Het Huisgezin; 22 augustus 1922

^{viii} Nieuwe Haarlemsche Courant, 13 juli 1925

^{ix} Het Volk, dagblad van de arbeiderspartij, 29 mei 1926

^x Heilig moeten - radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig, M. Derks, 2007

^{xi} Gedenkboek 1940-1945 van de katholieken academische gemeenschap, 1947

Frida Eversmann is in 1890 in Amsterdam geboren.

Zij haalde in 1914 het middelbare diploma aan de Rijks Hogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool in Wageningen als landbouwscheikundige en in 1919 behaalde zij de titel van landbouwingenieur aan de inmiddels wettelijk erkende Landbouwhogeschool.

Frida was gedurende 20 jaar als assistent verbonden aan het Landbouwscheikundig laboratorium van de Landbouwhogeschool. De moed waarmee ze voor haar wetenschappelijke integriteit opkwam zorgde voor een arbeidsconflict met de nieuwe hoogleraar landbouwscheikunde. Dit conflict werd uitgevochten tot op het hoogste niveau van minister en president-curator en heeft jaren geduurd. Het leidde er uiteindelijk toe dat de hoogleraar zijn functie kon voorzetten, waarmee het onderwijs op normale wijze kon doorgaan. De zeer gewaardeerde Frida, moest wel een breuk in haar loopbaan accepteren. Ze kreeg bij de hogeschool een nieuwe functie bij het Landbouwproefveldwezen en na de verzelfstandiging daarvan, de laatste twee jaren als leidinggevende op dat gebied bij het Centraal Instituut voor Landbouwkundig Onderzoek.

Naast haar beroepswerkzaamheden had Frida een grote belangstelling voor de, in die tijd sterk opkomende, beweging tot bevordering van, de ontwikkeling van de katholieke vrouw. Dat manifesteerde zich bij Frida door benoemingen als vrouwelijk landbouwingenieur in verschillende, door mannen gedomineerde, organisaties. Daarnaast publiceerde zij in katholieke bladen om haar standpunten kracht bij te zetten.

Haar geloof speelde een grote rol in haar leven, zo organiseerde zij vele jaren retraites voor de vrouwelijke afgestudeerden en meisjesstudenten.

Helaas werd Frida getroffen door een ongeneeslijke ziekte, zij overleed in november 1941. In aanwezigheid van haar familie, waarmee ze een hechte relatie had, werd ze begraven op de R.K. begraafplaats te Wageningen. Ze leeft tot op de dag van vandaag nog voort onder haar verre familieleden als de ferme tante Godefrida die haar leven wijdde aan de wetenschap en haar geloof.

Over Frida werd waarderend geschreven in het tijdschrift *Neerlandica Dominicana*, waarin ze als medeoprichter wordt genoemd en in het gedenboek 1940-1945 van de Katholieke Academische Gemeenschap. In 2023 is Frida Eversmann herdacht ter gelegenheid van de viering van 120 jaar vrouwelijke ingenieurs met de plaatsing van een appelboom in de ‘Orchard in honor of female engineers’ in de Marina van Dammeboomgaard van de Universiteit Twente te Enschede.